

dalom bástyáim belül maradjon az író, éberem figyelve arra, hogy előjőjön onnan bármikor, ha kell, akár pajzsot és dárdát ragadva az elkerülhetetlennek ítélt szellemi küzdelemhez.

Itt a halk és komoly beszéd ideje. Szívesen írom le még egyszer Babitsnak ezt a mondatát, amelyet Téglás János emelt ki az egyik nyilatkozat szövegéből. Különösen ma jó ezt újra hallani Babits szájából, jó forgatni, izlelgetni a szavakat, ellesni józanságát és türelmét, keresni és megtalálni e címnek megfelelő gondolatokat. Jó eltöprengeni a mondotakon. Ha kell: vitatkozzunk vele, hiszen azt is megengedi. Ha kell: tanuljunk tőle, hiszen érdemes. Jó, hogy ez a kötet megjelent.

Kelevész Agnes

AZ IDÉZET MINT MÉZESMADZAG

Német nyelvű Esterházy-recepció

Az osztrák Residenz Kiadó választása nem volt véletlen, amikor Esterházy Pétert német nyelvterületre A SZÍV SEGÉDIGÉI-vel vezette be. E mű megjelenése előtt tizenhárom évvel, 1972-ben éppen a Residenz adta ki azt a könyvet is, amelyhez Esterházy A SZÍV SEGÉDIGÉI-ben nyíltan kötődik: Peter Handke ma már klasszikusnak számító WUNSCHLOSES UNGLÜCK-jét. Könnyebb lehetett így a vélt és valós párhuzamok utáni kutatás: segített ebben a két mű azonos témája (az édesanya élete és halála) és az Esterházy-regényben visszaköszönő Handke-mondatok sokasága. A külföldön addig alig ismert író „bevezetését” jelentősen megkönnyítette idézési módszere, amely a kezdetektől támpontot nyújtott a műértelmezéshez: a világirodalommal összekötő kapcsok egyikét jelentette. Nemcsak a kiadó számára biztosított ez a következetes írói módszer hátteret: külföldi kritikusainak jelentős része éppen a világirodalmi idézeteken keresztül kötötte be a magyar szerzőt az európai irodalom vérkeringésébe.

Német, osztrák, svájci napi- és hetilapok,

irodalmi folyóiratok, rádióadások foglalkoznak 1985 óta rendszeresen Esterházy regényeivel. Könyvei közül, amelyek állandó kiadójánál, a Residenznél jelennek meg, A SZÍV SEGÉDIGÉI, a KI SZAVATOL A LADY BIZTONSÁGÁÉRT? és a KIS MAGYAR PORNOGRÁFIA papírkötésű kiadásban is napvilágot látott a németországi Fischernél Esterházy gyakran vesz részt felolvasóesteken. Az évek során nemcsak egy, a műveihez visszatérő német olvasóközönség és hallgatóság várja megjelenését, hanem kialakult könyvei körül egy német nyelvű kritikai műhely is: Gregor Dotzauer, Harald Eggebrecht, Eva Haldimann, Johannes Jetschgo, Reinhold Tauber és Klaus-Peter Walter folyamatosan figyelemmel kíséri prózai munkásságát.

Az egyes Esterházy-könyvekről megjelenő recenziók száma feltűnően magas: átlagosan tizenkét hosszabb-rövidebb értékelés. A recenzeálókedv – amely Nyugaton a kiadó rangjával és reklámtevékenységével is összefügg – máig sem csappant. Annak ellenére sem, hogy az elemző-ismertető írások a kezdetektől egybehangzóan állítják: Esterházyt nem könnyű olvasni. Ugyanakkor hozzáteszik: megéri a fáradságot. A szó, a nyelv virtuózáznak tartják, nyelvteremtő erejét, iróniáját külön kiemelik. Az írói szándék felderítésére csak a hosszabb, részletesebb elemzések vállalkoznak. Néhány rövidebb ismertetésben tanácstalanság, értetlenség is megfogalmazódik. Ezek a cikkek töredezettnek, szétesettnek találják Esterházy történeteit: az is előfordul, hogy a cikkíró bevallja, egy szót sem értett a műből, de nagyon élvezte.

Mint minden Nyugaton kiadott Esterházy-könyvről, így az elsőről is számos ismeretetés jelent meg. A német kritikusok egybehangzóan érzékeny, jól megírt műnek tartják A SZÍV SEGÉDIGÉI-t, amelyet Hans-Henning Paetzke fordított németre. Alfred Kolleritsch író, az osztrák *manuskripte* folyóirat kiadója 1985-ben, Marguerite Duras A SZERETŐ című regénye után az év második legjobb könyvének nevezte.

Arra a fordulatra, amit Esterházy prózája a magyar irodalomban jelentett, és ami egy új, alapvetően más irodalmi beszédmód kialakulásához vezetett, csak kevesen térnek ki. Ez nem véletlen, hiszen ebben az időszakban a magyar irodalom és a kelet-európai iroda-

lom Nyugat-Európában szinte ismeretlen volt. Amikor Anne Kapscha a Westdeutsche Rundfunkban 1985-ben ismerteti a könyvet, elsősorban annak kuriózus kelet-európai, magyar jellegét emeli ki. Olyan szerzők, mint Barbara Frischmuth, Eva Haldimann, Zsuzsanna Gahse, (haláláig) Sebestyén György, akik egyébként is figyelemmel kísérték a magyar irodalom alakulását, Esterházy prózájának irodalmi gyökereire is figyelmet fordítanak. Pályájának alakulását követve, az egyes műveket gyakran más Esterházy-művek kontextusába helyezve vizsgálják. Eva Haldimann már 1979-ben bemutatja a *Neue Zürcher Zeitung* olvasóközönségének a fiatal magyar prózaíró novellásköteteit és a TERMÉLSI-REGÉNY-t.

A kritikák többsége – a háttér ismerete nélkül – rövid tartalmi ismertetés után elemez. Az elemzések többsége elsősorban vizuális szempontból közelíti meg ezt az Esterházy-könyvet. A tipográfiából kiindulva a gyászkeret és a mű közepén elhelyezkedő fekete lap szimbolikus jelentését helyezik előtérbe, amely a történetmondást és az elbeszélői sikot is vizuálisan kettétörli. Klaus-Peter Walter a DER ROMANFÜHRER XXII. kötetében 1990-ben hozzáfűzi, hogy az oldalak kettéosztása is többletjelentést hordoz; a normál betűtípus inkább realiztikus, míg a nagybetűkkel írt rész asszociatív-fantasztikus történetet mond el. Általában négy egymásba szövődő sikot fedeznek fel Esterházy könyvében: a fiú, az anya, a szerző és az idézetek rétegét.

Miután a vendégszövegek többsége Handke-átvételt, a legtöbb méltatás ezt a kölcsönzést állítja az elemzés középpontjába. A műbírálok szerint az idézetek szervesen épülnek be A SZÍV SEGÉDIGÉI-be. Egy ismertetés kivételével (Herta Wolf cikke a *Falter* 86-os számában, 1986-ból) gyakorlatilag senki sem veti fel azt a problémát, hogy a mű értelmezéséhez szükséges-e további művek ismerete. Ez a probléma a nyugati recepcióban fel sem merül. Ha felismeri a befogadó, remek, de ha nem, az sem zavaró. A recenziók többsége tényként kezeli ezt az idézési gyakorlatot, és annak strukturális funkcióját tárja az olvasó elé. Zsuzsanna Gahse megjegyzi (*Die Zeit*, 1985. október 11.), hogy a kölcsönzések és idézetek egy olyan közös múlt elemeiként

hatnak, amelyekből Esterházy könyvében további nyelvi lehetőségek bontakoznak ki. A recenzensek a vendégszövegeket a közös emlékezés és emlékezet szerves részeként fogják fel: nem mint idegen testet, hanem mint az epikus folyamat törésvonalait. Az idézet nemcsak stilisztikai (benyomásokat elmélyíteni, ellentmondásokat kiemelni és kelteni), hanem kompozíciós elem is. A szöveg más szövegekkel, a szó más szavakkal kommunikál. Hansjörg Graf a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1986-os 50. számában külön foglalkozik az Esterházy-mű grammatikai háttérével, és azt állapítja meg, hogy Esterházy (az érzelmek iskolája helyett) az érzelmek grammatikáját írta meg A SZÍV SEGÉDIGÉI-ben.

A SZÍV SEGÉDIGÉI-t 1986-ban a KI SZAVATOL A LADY BIZTONSÁGÁÉRT? követte. Esterházy iránt továbbra is nagy az érdeklődés a lapokban. A recenziók és ismertetések többsége az előző regény felől közelít az újabbhoz. A kiindulópont itt is a tartalmi ismertetés: két szerelmi történet, az intellektuális lét problematikájával fűszerezve, mindez kelet-európai milőben.

Érdeemes megemlíteni, hogy a német kiadásban, Paetzke fordításában a KI SZAVATOL A LADY BIZTONSÁGÁÉRT? két része felcserélődik, a DAISY az ÁGNES mögé kerül. A csere indokoltnak látszik: a cikkírók jelentős része meglehetősen értetlenséggel közelít a DAISY-hez. Általában úgy tekintik, mint egy, az ÁGNES-hez szervesen odatapasztott darabot, vagy szót sem ejtenek róla, és elegánsan megkerülik az ismertetésben. A mű így németül egy kijelentéssel, egy cselekményt, történetet ígérő kijelentéssel kezdődik: „Élt egyszer egy lektorijelentés-író.” Gregor Dotzauer (*Die Zeit*, 1986. december 5.), Johannes Jetschgo (*Salzburger Nachrichten*, 1986. december 13.) és Klaus-Peter Harmening (*Frankfurter Rundschau*, 1987. január 10.) éppen ezt a kezdő mondatot választja az értelmezés kiindulópontjának. Bemutatják sokat ígérő nyugodtságot, látszólagos távolságtartását, majd mindhárman megállapítják, hogy a mondat „csal”, megcsal, hiszen közte és a történetmondás módja között disszonancia van. „A nyugalom tukre néhány oldal után széttrörik, és az olvasó a szenvedély, ösztön, félelem és visszafojtottság világába merül” – írja Jetschgo. A tradicionális elbeszélői stílus felborul, látszólagos

rendetlenség uralja a terepet, idézetekkel, szóáradattal találja szembe magát az ember. Dotzauer az irodalmi utalások labirintusának tartja a könyvet, aminek közepén „*a zürzavar minotaurusza úcsörög*”, és az olvasó az eltűnt cselekmény nyomában bolyong, mégis „*soha ilyen szórakoztató nem volt még félrevezetlenné lenni*” – fűzi hozzá.

Az idézési technika itt is fontos támpont az értelmezésben. Eggebrecht és Harmening észreveszik, hogy mind az ÁGNES-ban, mind a DAISY-ben azonos momentumok, motívumok, részletek tűnnek fel. Az ismétlés szerintük a két elbeszélés között fennálló belső kapcsolat egyik bizonyítéka. Az irodalmi asszociációk hálója idézetekkel (a leggyakrabban emlegetett szerzők itt Musil, Flaubert, Joyce, Thomas Mann, Kafka, Turgenyev) és önidézetekkel átszőtt. Azért nem csúszik ki Esterházy kezéből a mű, azért marad mégis könnyed, mert az író megtalálja az idézet, travesztia, persziflázs, a ritmikus beszéd, az irónia és a nyelvi stílusok keveredése közötti arányt.

Az Esterházy-művek közül Nyugaton a legvitatottabb a KIS MAGYAR PORNOGRÁFIA. 1987-ben jelent meg a magyar születésű németországi író, Zsuzsanna Gahse fordításában. A bírálók sok tekintetben igen eltérő véleményt alkotnak a könyvről, egyben mégis megegyeznek: magas színvonalon megírt mű, melynek pazar nyelviségét a bravúros fordítás hűen érzékelteti. Az ismertetések a tartalmi leírásból indulnak ki: a könyv a sztálinizmus politikai perverziójával számol le, miközben színes-ironikus kaleidoszkópként bemutatja az 1945 utáni magyar történelem-társadalom alakulását, a közélet erőszakos behatolását a privátszférába és annak következményeit. Ezután meghatározzák a pornográfia és a politika műbéli viszonyát és az értelmezésben betöltött szerepét.

Abban a tekintetben, hogy a KIS MAGYAR PORNOGRÁFIA a német anyanyelvű közönség számára nehéz olvasható-e, hogy szükséges-e történelmi előismeret a befogadáshoz, valamint a töredezett forma és a gyakran tudatosan rontott nyelv zavaró faktor vagy sem, már megoszlanak a vélemények. A kritikusok egy része szerint a német olvasóközönségnek nem lesz könnyű dolga, főleg a szövevényes magyar történelmi utalások mi-

att. A cikkírók általában arra vezetik vissza a megértés nehézségeit, hogy a magyar (és kelet-európai) irodalom iránti érdeklődés igen szerény keretek közé szorult Nyugaton, és hogy Esterházy (mint sok más kelet-európai író) közvetett utalásaival gyakran a sorok közé rejti mondandóját. Mivel a nyugati olvasó nem kényszerült soha (!) a „sorok közötti olvasásra”, így ezt a kényszer technikát, ami Kelet-Európában általános, el sem sajátíthatta. Matthias Rüb (*Frankfurter Rundschau*, 1987. október 7.) szerint nehéz olvasható a KIS MAGYAR PORNOGRÁFIA, és csak az élvezi, aki rendelkezik bizonyos történelmi háttértudással: aki a magyar történelmet – de legalábbis az 1945 utáni – valamennyire ismeri. „*És ki az, aki ismeri?*” – teszi fel ismertetője végén az ironikus kérdést. Johannes Jetschgo (*Salzburger Nachrichten*, 1988. március 26.) egy kiadói regiszttert hiányol, ami a magyar irodalmi és történelmi utalásokat magyarázza. Mert: „*hogyan élvezhető a képzet- és gondolatátársítás, az allúzió, ha az olvasót kirekesztjük a háttérösszefüggések megismeréséből?*”. Jürgen Andrzejewski szerint (*Lokalblätter. Raum Hamburg*, 1988. 15. sz.) a KIS MAGYAR PORNOGRÁFIA olyan könyv, melynek olvasása mindenképpen lelki előkészületeket igényel. Ugyanis témája a kevésbé ismert magyar történelem, nyelvezete pedig töredezett, ami a mű szerkezetéből és a tudatosan elrontott szintaxisából adódik. Ami az olvasók egy részének élvezetet jelent, az másokban átláthatatlan elbeszélői káosz benyomását keltheti. Mégis leköti azt, aki lelki felkészül arra, ami rá vár, és kellő fantáziával rendelkezik. A *Neue Zürcher Zeitung* kritikusanóje, Eva Haldimann szerint a mű megértéséhez mindenképpen „*történelmi tapasztalat és egy, az író és olvasó között fennálló konszenzus szükségese*”. (NZZ, 1987. október 19.)

Néhány tanulmány megpróbálkozik a részletesebb elemzéssel. Az idézetek, allúziók szerepét vizsgálva (itt főként Gombrowicz és Wittgenstein a kiindulópont) taglalják a KIS MAGYAR PORNOGRÁFIA témájának, szerkezetének és nyelvezetének összefüggéseit, Esterházy iróniájának esztétikai vetületét. Harald Eggebrecht a *Süddeutsche Zeitung* 1987. november 17-i számában megállapítja, hogy Esterházy stílusának varázsát épp a töredezettségéből összeálló képesség adja. Ha így mesél, véli a cikkíró, azaz anekdotában, mesében,

regényrészletben, levéltöredékben, novellában, rejtett vagy jelzett idézetekben, akkor felülmúlhatatlan. Eggebrecht szerint az olvasónak nincs különösebben szüksége az idézetek megfejtésére, mert a vendégszóveg a próza szerves részeként, egyszerűen: hat Két kritikus, Joachim Sartorius (*Tagesspiegel*, 1987. október 7.) és Gregor Dotzauer (*Die Zeit*, 1987. október 23.) az Esterházy-írónia nyelvet teremtő erejével foglalkozik részletesebben. Eva Haldimann a már fent említett cikkben tágabb összefüggésből, a BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA felől közelíti a KIS MAGYAR PORNOGRÁFIA-hoz és mutatja be az Esterházy-nyelv és írónia jellegzetes, állandó elemét.

A következő évben megjelenő FUHAROSOK-at a kritika egybehangzó elismeréssel fogadja, színvonalas elemzések szülnének a vékony kötettről Zsuzsanna Gahse kiemelkedő műfordítói teljesítményét minden cikk megemlíti. Általános véleményt tolmácsol Eva Haldimann, amikor azt írja: „[A fordítónő] megőrzi a balladai hangot, [...] és sikerrel adja vissza az egyébként is nehéz szöveg mítikus, vallási, pszichoanalitikus és nem utolsósorban politikai rétegeit.” (*Neue Zürcher Zeitung*, 1988. október 1.)

A bírálók a műfaji meghatározásból indulnak ki: regény „*Harminckét oldal és regény?*” – teszi fel a kérdést Harald Eggebrecht a *Süddeutsche Zeitung* 1988. december 28-i számában. A kritikus úgy véli, az elbeszéltek jelentősége és általános érvénye végül is meggyőzi erről az olvasót. Haldimann szerint a könyv próza-ballada, amelyet a szerző maga regénynek nevez. Az oldalakon megjelenített világ sűrűsége szerinte is indokolja ezt az állítást: Esterházy olyan sűrített epikus teret teremt, ahol a történet hétköznapi és abszurd, filozofikus és poétikus rétegei egyszerre válnak láthatóvá.

A könyv témája – és ebben minden kritika megegyezik – az erőszak. Az egyik oldalon az erős és hatalmas fuharosok, a másik oldalon a kiszolgáltatott gyengék. Az archaikus környezetben játszódó történet az ő találkozásukat beszéli el. Közöttük – se ide, se oda nem tartozva – a fuharosokat kísérő-kiszolgáló, őket mégis megvető filozófus, Bolondka. Mundezt egy kislány szemén, agyán, érzékein keresztül éli át az olvasó. Abban viszont, hogy

milyen jellegű ez az erőszak, már megoszlanak a vélemények. A mű mítikus, vallási-filozófiai, pszichoanalitikus és politikai rétegei közül más és más válik az elemzőknek fontossá: a testi erőszak, a hatalom erőszakos rendje, a politikai allegória vagy az erőszak filozófiája.

Egy hosszabb terjedelmű dolgozat külön is szót érdemel. Gregor Dotzauer kiváló szövegelemzésében (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1989. január 21.) az ismételtek, idézetek poétikai-sűrítő funkcióját vizsgálja. Mint minden művében, az idézetek itt is szinte feltűnés nélkül kerülnek be az Esterházy-szövegbe, állapítja meg a kritikus. A Kierkegaard-, Rilke-, Pascal-mondatok az új, hétköznapi beszédkörnyezetben jelentésmódosuláson mennek keresztül. Sok esetben észrevétlenül megbújnak. Dotzauer szerint nincs különösebb jelentősége, hogy egyszerű szó szerinti átvétel-e egy-egy szövegrész vagy sem, másrészt, hogy az olvasó képes-e megfejtetni a rejtvényt vagy sem. Az idézet ugyanis a mű poétikai szemléletébe ágyazódik, onnan hat. A FUHAROSOK nem (csak) tipikus magyar, nem (csak) kelet-európai mű – állapítja meg végül a cikkíró –, hanem ennél jóval több. A mindenkori hatalom elleni kritika ugyanakkor nyelvkritikaként jelenik meg. „*Esterházy ravasz stratégiája, ahogyan a gyakran represszíven fellépő hatalom ellen támad, rávándorítja a figyelmet arra a tényre is, amire út Nyugaton szinte egyáltalán nem figyelünk, nevezetesen arra, hogy a hatalom itt is létezik, csak szinte észre se vesszük.*”

A német kritika enciklopédikus műnek tartja az 1991-ben megjelent HRABAL KÖNYVÉ-t, merthogy minden benne van: írók, asszonyok, angyalok, Hrabal, Charlie Parker és az Úr, filozófia, matematika és irodalom. Az elemzések ugyanakkor fenntartásokkal kezelik a HRABAL KÖNYVÉ-t: ha más-más okból is, bizonyos felületességet éreznek a regényben. Robert Weichinger (*Die Presse*, 1991. május 25–26.) egy sportpéldával él: Esterházy elegendően vezet fel a labdát, lövőhelyzetben van, de a helyzet kimarad. Null-null – állapítja meg a cikkíró –, az írói szándék és a megvalósítás közötti játszma eldöntetlen marad. Weichinger ennek fő okát a cselekmény szétszakadozottságában, a mű amorf jellegében látja. Mindemellett elismerően szól Esterházy nyelvi leleményéről. Ezt,

valamint a fordítás magas színvonalát (Zsuzsanna Cahse munkája) mindenki elismeri. Külön figyelmet érdemel, hogy amíg A SZÍV SEGÉDICEI-nél éppen a Handke-mű és az Esterházy-regény kapcsolatából, annak egymásra vetüléséből indulnak ki a bírálatok, addig a HRABAL KÖNYVÉ-ben a cseh író megidézése nem jelent kapaszkodót. Csak két kritikus, Eva Haldimann (*Neue Zürcher Zeitung*, 1991. február 1.) és Klaus-Peter Walter (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1991. július 2.) foglalkozik részletesebben a könyv, Hrabal és a SORGYÁRI CAPRICCIO (melynek eredeti címe NYÍRÁS) hajnyírásai jelenetének összefüggésével. A FAZ kritikus a védelmébe veszi a töredezett szerkezetet, és a fordulat utáni kelet-európai identitáskeresés tükörképének tartja a HRABAL KÖNYVÉ-t: „Egy átmeneti korban nem gyárthat az ember kész történeteket, kezdettel, befejezéssel. Amnyi félelem, irridáció, emlék között (náciudók, sztálinizmus) olyan játéktér áll össze múltból és jelenből, melynek széttöredezettsége és sokoldalúsága maga a mű üzenete is.” Walter még hozzáfűzi: ha az ember megtalálja a kulcsmondásokat, akkor természetesen nem egy Hrabalról szóló regénnyel szembesül, hanem a kelet-közép-európai közérzet mozaikjait látja maga előtt. Ami első pillantásra szerelmi történetnek tűnik, az politikai példázat, ha ironikus formában is.

A recenzensek közül Harald Eggebrecht (*Süddeutsche Zeitung*, 1991. március 21.) és Eva Haldimann külön felhívja a figyelmet arra, milyen fontos szerepet tölt be Esterházy könyvében a nő: az anya, az asszony. Mindketten kiemelik, hogy a női alakok mögé rejtőzés az Esterházy-életmű egészének meghatározó eleme.

Egy évvel a HRABAL KÖNYVE után jelent meg a HAHN-HAHN GRÓFNŐ PILLANTÁSA Hans Skireczki fordításában. A német cím a magyar alcimből született: LEFELÉ A DUNÁN (DONAU ABWÄRTS). Esterházy legutóbbi regényéről feltűnően sok hosszabb bírálat látott napvilágot (*FAZ*, *NZZ*, *Süddeutsche Zeitung*, *Die Zeit*, *Der Tagesspiegel*, *Basler Zeitung*, *Wiener Zeitung*, *Falter*, *Der Standard*). A Közép-Európáról szóló, mitoszteremtő művek közé sorolják az új könyvet. Az ismertetések egyik kiindulópontja az élet, az emlékezés mint folyamat: a folyó mint valóság és fikció párhuzamba állítása. A másik támpont maga a

cselekmény, az utazás, valamint az útinapló, -könyv, -leírás mint műfaj. A cikkírók általában kiemelik, hogy a folyó és az író biográfia kora szerveződő utazás a polifon történetmondás alaphelyzete: feljegyzések, emlékek, aforisztikus szentenciák, miniatűrök, város-, falu-, tájleírások laza hálóját fogja egybe a fikció. Ulrich Weinzierl 1992-ben, a *Frankfurter Allgemeine* december 19-i számában az életrajzi ihletésű művek sorába helyezi az újabb regényt, mert: „Melyik ma élő író állíthatja magáról, mint Esterházy: Számomra minden történet családtörténet?”

A HAHN-HAHN GRÓFNŐ PILLANTÁSA-nál a kritikusok számára kézenfekvő támpontot adott az útkönyv-irodalom és a Dunáról szóló szakmunkák sora: Matthias Claudius-tól, Franz Grillparzertől Claudio Magrisig, Italo Calvinóig keresik a rejtett és nyílt párhuzamokat. Ez a regény is olyan színes közép-európai panoráma, melyben az irodalmi, történelmi, politikai allúzió és idézet az elbeszélés szerves, integrált részévé válik. Manfred Tacha a *Wiener Zeitung*-ban (1993. január 22.) bizonytalanságának ad hangot: neki a könyv összefoltozottnak, nehéz olvasmánynak tűnik. Ugyanakkor megjegyzi azt is, Esterházy talán egyszerűen komolyan vette az „útkönyv” szó jelentését: „Olyan irodalmat alkotott, ami megengedi, hogy kis adagokban vegye magához az ember. Vasút- és hajóállomásokon. Irodalom, ami eltűri, hogy becsukják és később valamilyen résznél újra felússzék.” Friederike Kretzen szerint (*Basler Zeitung*, 1992. november 13.) Esterházy az általa alkalmazott idézési technikával újjárendezi a (felhasznált) irodalmat, revitalizálja az olvasást: „egyfajta kettős könyvelést vezet történet és jelentés, irodalom és megfejtés között”.

Esterházy műveinek enciklopédikus jellege a német kritika számára biztos támpontot jelent az értelmezésben; a számtalan műbe szerkesztett idézet, metafora és rejtjelezett üzenet természetes módon ösztönöz továbbgondolásra, a rejtett, belső összefüggések felfedezésére és megfejtésére. A kölcsönzött szövegek ugyanakkor az olvasóközönség számára is egy újszerű irodalmi játéktér lehetőségét biztosítják. Miután a nyílt és rejtett utalások közvetlenül a művek hatásmechanizmusába épülnek be – tehát közvetetten is hatnak –, ismeretük mégsem elengedhetetlen feltétele

a mű befogadásának. Bár a magyar irodalmi vonatkozások német nyelvterületen többnyire rejtve maradnak, a művek értelmezését mégsem zavarja ez a tény. A szövegek a „minden olvasó számára a megfelelő olvasat” elv alapján működnek, és ilyen értelemben a különböző lehetséges olvasatok sora teremti művet.

Wernitzer Julianna

FÉLBEMARADT VIZSGÁLÓDÁS A „NÉP” ÉS A „NEMZET” ŐSTÖRTÉNETÉRŐL

Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Két tanulmány a kérdés előtörténetéből. Magyar Őstörténeli Könyvtár, Szeged, 1992. 330 oldal, 403 Ft

Furcsa érzés ma kézbe venni azt a monográfiát, ami posztumusz kötetként közli Szűcs Jenő 1970-ben benyújtott kandidátusi disszertációját a „gentilizmus”, vagyis a barbár etnikai tudat kérdéséről. Tájékozatlanabb olvasók első pillantásra feltehetőleg az azóta politikai kurzussá vált népi-nemzeti gondolatkor dicső előfutárát sejtetik a rovásírással, avar történelemmel foglalkozó kötetek közé besorolt márványozott-kanarisárga színű kötetben. Ezt sugallhatja akár a könyv új – a szerző eredeti terminológiájához és gondolatvilágához nem igazán illeszkedő – címe is, amit a Györfly György javaslatára elhagyott eredeti cím („GENTILIZMUS.” A BARBÁR ETNIKAI TUDAT KÉRDÉSE) helyébe illesztettek.

Szűcs Jenő valóban azok közé tartozott, akik a legmaradandóbb megfigyeléseket tették a közelmúltban a magyar nemzeti tudat történetéről, de, mint munkásságának ismerői jól tudják, ebben a kérdésben épp a nemzeti tudat mitikus-ideologikus abszolutizálása, anakronisztikus történelmi kiterjesztése ellen hadakozott. 1970-ben jelent meg, hosszú huzavona után, az az 1968-ban írt vitakötete (A NEMZET HISTORIKUMA ÉS A TÖRTÉNET-SZEMLELET NEMZETI LÁTÓSZÖVE [HOZZÁSZÓ-

LÁS EGY VITÁHOZ]), amely lényegében pontot tett a hatvanas évek hosszan elhúzódó polemikájára (az ún. Molnár Erik-vitára) Szűcs Jenő ezzel a könyvvel lett ismert és híres a szűkebb történészberkeken kívül: lenyűgöző fölénnyel cáfolta az ötvenes évek nacionalizmussal ötvözött marxizmusának mechanikus leegyszerűsítéseit, anakronisztikus egybemossással kiosztott „népi”, „nemzeti” és „haladó” minősítéseit. Higgadt érvei, imponáló forrásismerete és elméleti készsége a modern tudomány normáit előtérbe helyezős a nemzeti-ideológiai elfogultságok helyett a szakmai kritériumokat érvényesítő történetírást képviselték. S amikor néhány évvel később Szűcs Jenő az új középkori osztály vezetője lett a Történettudományi Intézetben, és 1974-ben NEMZET ÉS TÖRTÉNELEM címen kötetbe gyűjtve is megjelentek e kérdéskörrel foglalkozó írásai, azt lehetett gondolni, hogy – legalábbis a magyar középkorkutatásban – ez a szemlélet polgárjogot nyert.

A polgárjog persze nem jelentett egyöntetű tetszést. Szűcs Jenő éppenhogy azzal tűnt ki, hogy tabusértő indulattal támadt neki a „nemzeti látószögből” fakadó történelmi torzításoknak, mítoszoknak. A legnagyobb vihart 1972-ben váltotta ki, amikor minden korábbi elemzésnél részletesebb képet adott arról, hogy a hun–magyar rokonság teóriája nem valamiféle ősi eredettudatból, hanem Kézai Simon XIII. századi, irodalmias invencióiból származik – egy ingerült, személyeskedő sok száz oldalas pamflet támadt neki. Hasonlóan kritikus, újító hangvételű az a néhány írás, amiket a középkor végi paraszti patriotizmusnak, a Nándorfehérvárnál a török ellen vonuló felkelőknek, valamint a Dózsa-parasztháború résztvevőinek szentelt.

Ezeknek a kutatásoknak a sorába illeszkedett a most publikált értekezés, amit kandidátusi disszertációként védett meg 1970-ben, de – egy rövid tézis-összefoglalón kívül – haláláig nem adott ki a kezéből. Feltehetőleg azért nem előbb, mert – mint előszavából kiderül – ez csupán a nyitófejezete lett volna egy hatalmas ambíciójú nagyobb monográfiának, mely az etnikai és nemzeti tudat fejlődését kísérte volna végig a középkor végéig. Ebben a monográfiában tárta volna fel, részletes történelmi okfejtéssel, azt, amire publicisztikai formában sokszor rákérdezett ko-